

ДУХОВНОСТ СРПСКА
ЧАСОПИС ЗА КУЛТУРУ, НАУКУ И УМЈЕТНОСТ

UDK
008:316.7(=861)

РЕДАКЦИЈА

Гордана АНЂЕЛИЋ
др Остоја ЂУКИЋ
Здравка ЈЕЛИЋ
Душан КУЗМАНОВИЋ
Мирослав ПОПОВИЋ
мр Борислав ПРЕДОЈЕВИЋ
др Лазо РИСТИЋ
мр Тешо РИСТИЋ
др Мићо СТОЈАНОВИЋ

УРЕДНИК
Гордана АНЂЕЛИЋ

ЛИКОВНИ УРЕДНИЦИ
Здравка ЈЕЛИЋ
Мирослав ПОПОВИЋ

ЛЕКТОР
Гордана АНЂЕЛИЋ

Рјешењем Министарства информација Републике Српске
број 01-742-1/00 од 23. августа 2000. године лист је уписан
у регистар јавних гласила под редним бројем 120.

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Пред Вама, цијељени читаоци, је двоброј 13/14 часописа "Духовност српска", који од десетог броја излази под овим насловом. Нашим редовним читаоцима је познато да је часопис до десетог броја излазио под именом "Дух Српске Усоре" и да је на захтјев наших сарадника, а на основу одлуке ОО СПКД "Просвјета" из Теслића - издавача, преименован у "Духовност српска". Часопис је, иако преименован и одијевен у ново рухо, наставио да буде часопис за културу, науку и умјетност и слиједи континуитет часописа "Дух Српске Усоре".

Претходни двоброј, као и овај, који је пред Вама, казује да су сарадници остали исти, али да су се њима придружили и неки нови, да је садржај обогачен и новим актуелним темама.

Жељели смо да овим бројем завршимо 2001. и да најавимо 2002. у којој СПКД "Просвјета" слави сто година постојања. Зато смо и тематски дио посветили Друштву "Просвјета". Надамо се да ће читаоци из ових текстова сазнати нешто више о институцији која већ читав један вијек окупља истакнуте научне и културне раднике и све родољубе који своју љубав према отаџбини исказују на њима најпримјеренији начин.

Жељели смо да овај број часописа и својим почетком и крајем каже ко смо и коме је не само овај број него и комплетан часопис посвећен. Часопис смо почели пјесмом посвећеном сто година постојања СПКД "Просвјета", а завршавамо га пјесмом посвећеном једном од наших највећих светилишта - манастиру Хиландар. Између ових стихова смјестили смо садржаје који ће надамо се наћи мноштво читалаца, свих узраста и свих интересовања.

На крају морамо изразити жаљење што је и ово двоброј, али морали смо се одлучити на тај корак да не бисмо изгубили у ритму излагања, а недостатак средстава није нам дозволио да издамо у овом периоду два броја.

У сваком случају драго нам је да смо опет са нашим читаоцима и надамо се да ћете и Ви, уважени читаоци, и у овом броју наћи текстове који заслужују Вашу пажњу.

С поштовањем

ВАСО ПОПОВИЋ

НАРОДНЕ ИГРЕ ДОБОЈСКОГ ТЕСЛИЋКОГ
И
ПРЊАВОРСКО-ЧЕЛИНАЧКОГ КРАЈА

ФОРМЕ И ОБЛИЦИ

Према форми и облику, у традицији становништва ових територија игре и кола се играју у затвореном или отвореном колу а има појава и у облику спиралног играња.

Затворено коло је облик када су сви играчи у колу, држећи се за шаке косо доље, спојени и окренути лицем ка центру.

Отворено коло је облик када је коло на једном (неком) мјесту прекинуто, односно мјесто гдје се играч-ица не држе за руке. То могу бити благи и наглашени полукругови или спирале. У једном и другом случају, у односу на почетни смјер кретања играча током играња кола, први играч-ица има улогу коловође а задњи улогу кеца. У једносмјерним играма (када се коло креће само у једну страну) коловођа има задатак одређивања дужине корака при игрању и помјерања кола. Код двосмјерног или паралелног играња кола (код којих је број корака у једну страну раван или исти са бројем корака у другу страну) кец има исти задатак као и коловођа.

Код појаве великог броја играча-ица у колу, код отворених кола, јавља се и облик спирале или пужа. Спирала може бити мања или већа а то условљава, поред броја играча и простор за играње. Облик спирале оставља посебно снажан утисак када је у колу велики број играча и када сви играју уједначено.

Појаве искључиво паровног играња на овим територијама су непознате. Изузетак је појава у трећем дијелу Ђ а -

ч ко г ко ла у теслићком крају. То је појава када се играчице, из облика затвореног кола, закратко пуштају па се играч лицем окреће ка својој десној играчици а она њему и хватајући се за лактове настављају игру, за једну играчку фразу кретњом у једну страну а за другу фразу у другу, тј. супротну страну како би на крају дошли на своја почетна мјеста (детаљно описано код описа кола), и играње кола поново наставили из почетка.

ХВАТАЊЕ У КОЛО И ПОРЕДАК ИГРАЧА

На овим просторима коло почиње свирач. Одмах на почетку или након неколико тактова свирке играчи почињу играти. Коло обично почињу мушкарци, два, три или више њих. Након тога остали се хватају у коло, по једно, двоје или троје истовремено. У коло се редовно хватају са вањске стране, извана. Код појединачног хватања, најчешће појаве су да се хвата до симпатије: дјевојка до момка или момак до дјевојке. У другом случају у коло "се лети" до оног или оне који боље играју да се "коло не квари". У трћем случају "иде се у коло" до неког ближњег из рода. Момак и дјевојка ("за које се зна") у коло улазе скупа. Када се у коло ухвати истовремено више играчица, не гледа се "гдје ће се ухватити", и до кога ће ући у коло.

По правилу ако у колу игра брачни пар, једно до другог или момак и дјевојка није пракса да се хвата између њих. ("То не ваља и не треба".) Појава има и таквих али оне се обично завршавају свађом, прекидом кола па и тучом, најчешће момака.

Сва кола се играју мјешовито. Посебно мушких или женских кола на овим територијама нема. У тим, мјешовитим колима, могу бити по двије, три дјевојке, два, три момка, па и више једно до другог. У таквим случајевима обично је појава да се они "бољи" и вјештији у игрању истакну, "покажу и прикажу", како се то у народу каже.

Што се тиче збијености играча у колу, то је углавном условљено простором гдје се кола играју. На отвореним просторима растојање између играча је веће, шире а у затвореним

просторима, по кућама (на јесење- зимским прелима и кућним игранкама) играчи су збијенији, "раме уз раме".

Отворени простори дају веће, а затворени мање могућности појединачног или групног исказивања у вјештини играња.

ДРЖАЊЕ У КОЛУ

У свим колима и у свим локалитетима држање је једнообразно. Руке играча су спојене за шаке косо доље, опружене у лактовима. Посебних назнака покрета, трзаја, трескања и дрмусања рукама током играња нема. Ти елементи су једино видни у раменом појасу али усклађени са покретима, корацима и темпом, односно брзином играња појединих кола. Ширина косине држања за руке је условљена збијеношћу играча у колу. Ако су играчи збијени, што може бити условљено величином простора за играње косина је мања а ако је простор већи и ако су играчи међусобно удаљенији, ширина, тј. косина руку је већа. Покаткад, када је коло врло раширено и играчи међусобно удаљенији један од другог, руке су јако раширене. Понекад и у неким колима, када група играча, њих два, три или више, у заносу игре, повуче коло унутра, руке из лактова се савијају тј. издижу напријед.

Има и појава, углавном на кућним игранкама, прелима, сједељкама и другим породичним веселицама, да се играчи у колу држе испод руку или загрљени око рамена, односно иза врата. Најчешћа појава тога је када су сродници једни до других у колу. У сличним приликама знају се ухватити и око струка, тј. иза лећа. Ове појаве и начин држања су рјеђи.

Појава држања за лактове током играња се јавља само у паровном дијелу играња теслићке варијанте Бачког кола.

ПРАВЦИ КРЕТАЊА У КОЛУ

Правци кретања у колу су условљени самим почетком игре појединог кола. Ако коло почиње у десну страну онда је правац кретања у том смјеру и обрнуто.

Највећи број кола ових локалитета је симетричан. То значи - колико корака односно играчких фраза се кретњом игра у једну страну, толико се игра и у другу страну. Чиста једнострана кола су рјеђе појаве. То су примјери: коло Б р у ђ а и Н а о к о л и ц а. У овим колима играчи се током играња крећу само у једну страну, неовисно о наизмјеничном спором и брзом игрању као нпр. Б р у ђ а.

Код појаве несиметричних кретњи, гдје се у једну страну креће са већим, а у другу са мањим бројем корака у једној играчкој фрази, као нпр. Б е к р и ј и н о к о л о, играчи, односно коло се помјера у једну страну дуже а у другу краће. Други примјер на овим локалитетима је М а ц и н о к о л о.

Кратње напријед, ка центру и назад су рјеђе. Такви примјери су В р а њ а ч к о к о л о и трећи дио играчке фразе у Б а ч к о м к о л у.

Дужина кретњи у једну па у другу страну, десно-лијево или напријед па назад је условљена простором за играње и брзином играња појединих кола. Наглашено дугих кретњи у једну па у другу страну нема осим у оним колима гдје се играчи искључиво крећу у једну страну, као што су кола Б р у ђ а и Н а о к о л и ц а. И код тих кола играчке фразе су кратке.

Код појаве играња у великом затвореном колу па цијепања кола у парове, као нпр. теслићка варијанта играња Б а ч к о г к о л а, како у великом колу тако и у паровном игрању, кретња у једну страну је једнака кретњи у другу страну. То је условљено бројем корака играчке фразе.

СТИЛ И ТЕХНИКА ИГРАЊА

Основне карактеристике традиционалног начина играња ових локалитета су управо стил и техника играња поједних кола.

Све игре и кола играју се на цијелом стопалу, уз лангане прегибе у кољену и скочном зглобу, усклађено са покретима, корацима, ритмом игре и смјером кретњи у игрању кола.

Код складног играња веће групе играча уочљиви су префињени покрети, уз исто тако префињено наглашен, али не и пренаглашен трептај тијела играча. Чисти кораци, и ако нису дуги, условљавају сву љепоту и хармонију играња.

Многа, а посебно она живља кола, природно надареним и добрим игрчима дозвољавају складне импровизације корака у покретима без ремећења оних до њега који томе нису вјешти.

Сва љепота ових кола, односно оних код којих се играчи наизмјенично крећу десно-лијево, или лијево-десно, па други дио играчке фразе играју у мјесту, долази до пуног изражаја.

Љепоту стила и технике допуњавају и благи засуци тијела десно-лијево, односно лијево-десно код оних играча гдје се играчи крећу било у десну или лијеву страну. Исто тако то чине и она кола код којих се играчи искључиво крећу бочно десно-лијево, без засука тијела, као нпр. С и т н и ц а, О с м и ц а и друга кола.

Од наведених елемената стила и технике одступају кола прњаворског краја: К е л е р и Т р у с к а, код којих наглашен топот стопалима указује да вуку дубоко коријење и да као аутентична кола овог краја нису претрпјела промјене и утицаје донесених кола из других крајева.

Док су код свих осталих кола, током играња, играчи усправни, у ова два примјера кола јављају се и прегибације, блаже форме, напријед, условљени корацима, покретима али и стилем и техником играња.

За ова два примјера се може рећи да су видни утицаји остатака технике и стила динарске етно-зоне док се за

остале може слободно рећи да су под утицајем других етно-зона, панонске и моравске.

УЧЕЊЕ ИГРАЊА КОЛА

У прошлости, када су кола и игре били свакодневница сеоског становништва, када се играло "када треба и не треба" и када је тај вид традиционалног народног стваралаштва - фолклора био интензиван у пракси, дјеца су почињала учити вјештине играња у најранијој младости. Већ у 8, 9. и 10. години учени су први кораци и покрети.

Играти коло учило се "свугдје и сваки дан": код куће, у кући, дворишту, на њиви код чувања стоке, оваца и говеда. У кући и код куће дјеца су учила од старијих, сестара, мајки, браће а понекад и од оца када је за то имао времена. На њивама и код стоке дјеца су учила једна од других. Они који су брже и прије учили и научили преносили су на оне који то још нису знали. Понекад, најчешће недјељом или каквим свецом, нека од добрих играчица, старија сестра или мајка, знала би, поред цјече из своје куће окупити и комшијску дјецу на окуп у дворишту или кући па их учити "колективно" да играју кола.

Поред овог практичног учења дјеца су учила и гледајући. На сеоским прелима, сијелима и другим кућно-породичним веселицама, на сеоским игранкама, званим у овим крајевима "коло" те на великм вјерским зборовима код цркава, које су и дјеца посјећивала, учило се гледајући са стране и из прикрајка. Тако посматрајући како старији играју, дјеца су иза кола "цупкала" и поигравала. Понекада је било и случајева да дјеца, негдје са стране формирају и своје (дјечје) коло па играју. Каткада, у великим колима, у унутрашњем простору, дјеца би се знала окупити око свирача па играти, "не марећи како их старији гледају".

Већ у дванаестој, тринаестој години дјеца, дјевојчице и дјечаци - почињали су се хватати у велико коло и играти

са одраслим. Обично су дјевојчице "прије летиле", раније се хватале у коло. Оне су брже и прије училе и научиле и "биле слободније" од дјечака, посебно на кућним прелима и веселицама. Са четрнаест и петнаест година живота већ се "увелико ишло у коло" и на зборове.

ЗАБРАНЕ И ПРЕСТАНЦИ ИГРАЊА

Између два свјетска рата, посебно пред Други, због честих друштвених и политичких превирања, која нису заобилазила и наша села, било је појава да "одједном" дођу жандари, у "коло" или на збор па почну "народ разгонити". Тада би престајало играње у колу. У суштини то и није била забрана играња у колу већ забрана јавног и масовног окупљања народа. Других забрана, као на примјер од црквених власти, није било.

Престанак играња у колу је у традицији и пракси самог народа, било временски краћих и дужих, било колективних и индивидуалних.

Краћи и колективни престанци су углавном бивали уз велике постове. Вријеме када се "није ваљало у коло ићи и играти", чисто из вјерских разлога. У тим приликама народ се није окупљао на јавним мјестима а чим нема окупљања, нема ни играња.

Појединачни краћи престанци су углавном узроковани мањим болестима - тренутачно лошим здравственим стањем. Паралелно са овим бивало је и временски краћих појединачних забрана као нпр. када родитељи, због нечега, казне кћерку или сина да "не смију ићи у коло, па тада не иду два-три пута па опет, када се поправе, крену".

Дужи престанци играња у колу су били због жалости. Када неко из најужег круга породице умре, није се играло по пола године или годину дана, "како ко". Послије неког времена (четири до пет недјеља након смрти) чељад је ишла на зборове, а млађи и у "коло", али нису играли. Након тог времена поново би почињали играти.

Младе и млађе жене, пред пород, престајале би играти неко вријеме. Када дијете мало порасте (послије годи-

ну, двије), поново би почињале играти. На сеоске играчке, "у коло", младе и жене су рјеђе ишле али зато су редовно ишле на велике црквене зборове, са или без дјетета и играле у колу.

Трајни престанци су наступали у дубокој старости, изнемоглости или некој тежој болести.

Бивало је и појава краткотрајног престанка, односно прекида играња кола, најчешће изазваног "кавгом момака због цура".

Бивало је и случајева да кавгације растјерају, не само коло већ и народ. На црквеним зборовима се дешавало да жандари смирују па чак и у "апс воде кавгације".

ВЈЕРОВАЊА ВЕЗАНА ЗА ИГРАЊЕ У КОЛУ

С обзиром да су ова кола, забиљежена на овим локалитетима, данас, односно у вријеме када су се, неовисно о мјесту и прилици, интензивно играла, имала су искључиво друштвену функцију. Дакле, играла су се ради забаве и разоноде.

Имајући на уму чињеницу да су у давној прошлости кола имала сасвим другу функцију: магијску, обредну, заштитарску, понешто је од тога остало и до данас у народу иако тога сам није свјестан. На питања данас зашто су се кола играла или зашто се играју, одговор обичних људи-казивача је: "Па ето, да се мало омладина а и старији провеселе".

Истини за вољу у колу играју здрави људи, неовисно о старосној доби. Психичко и физичко здравље испољено у колу јасно указује на његову здравствену улогу.

У неким крајевима познато је да на свадби прво коло поведе свекрва или свекар, па млада, кум, дјевер, стари сват (многи крајеви Србије и Македоније) па тек онда остали. Ово јасно указује да играње у сватовима има улогу исказивања жеље за срећом, здрављем и потомством као и другом добру за будуће супружнике, тј. њихову породицу и управо зато се игра и данас на свадбама.

Играње пригодом пољских молитви, у многим нашим крајевима званом "Масла", након опхода њива под усјевима

и молитве у пољима настављало се весељем. Некада се у прошлости вјеровало да ће, поред осталог и играње, али наглашеније и бучније, утицати на родност године и заштиту усјева од кише, леда, поплава, суша и других природних непогода. Понешто од тога иако у подсвијести, остало је и до данашњих дана у народу и крајевима у којима се још увијек упражњавају житне молитве (нпр. у Семберији).

Постојало је играње по њивама, послвије пољских радова: жетве, косидбе, на првом мјесту орање - прве бразде, першања, вршидбе и других радова везаних за убирање плодова. У прошлости се вјеровало да игра, то јест, коло, знатно утиче на срећу и задовољство, како на родност и плодност године, тако и на срећу у домаћинству код кога се ти послови раде. И од тога је понешто остало у нашој подсвијести.

Из ових неколико навода може се закључити да је играње кола својим животним улогама пратило човјека кроз живот.

ШТА ЈЕ ЛИЈЕПО, А ШТА РУЖНО У КОЛУ

Лијепо је када "сви играју лијепо", уједначено, када се сви складно и уједначено крећу лијево - десно или обрнуто, када сви једнако изводе засуке у страну смјера кретања. Лијепо је када су код свих у колу видни исти трептеји тијела приликом играња као и кад су кораци исти, уједначени - како по дужини тако и по покретима. Лијепо је и када је коло правилно, без играча који стрше напријед или назад. Ружно у колу је када неко квари. "Сви тамо а он вамо па се судара", једни на једну страну а он на другу. Ружно је и када неко не зна лијепо и добро да игра "па лети између оних што добро играју", а они онда бјеже од њега" на другу страну кола, тамо гдје лепше играју". Ружно је кад се неко хвата" тамо гдје му није мјесто", између дјевојке и момка или мужа и жене. Иако се зна да је то "ружно", тих појава је било и скоро сваки пут се завршавало свађом а веома често и тучом. У таквим случајевима долазило је до прекида, то јест престанка играња у колу. Између дјевојке и

момка, за које се знало да "ходају", летјеле су и друге цуре и други момци. Када су се хватале друге цуре, "она права би се само љутила или испустила" из кола, али ако би се ухватио неки други момак, одмах би "дошло до свађе па и до туче њих двојице" а онда се "зна шта ће бити".

Ружно је било и када играју момак и цура једно до другог, "који ходају", а дође други момак, којем се та цура свиђа, "па њу истргне из кола".

Посебно је ружно било када се у коло ухвати "покоји пијанац, особито на збору па све поквари јер сви бјеже од њега".

И лијепо и ружно су у прошлости биле редовне појаве на свим игранкама и оним кућним малим, као и оним већим "у колу" или на великом црквеном збору, или чак и сватовима.

ШТА СЕ ДАНАС ИГРА

На ово питање најчешћи одговор је: "Ништа од старог само се игра ово ново коло". Коло типа ситних србијанских кола - Ж и к и н о или У ш е с т, како кажу стручњаци.

Ово је гола истина којој су кумовали нагла индустријализација, бјежање из села у градове, виши друштвени и лични стандард сеоског становништва, испуњен, поред осталог и радио и ТВ пријемницима, "чудима" која су у свему измијенила начин живота и живљења наших села и оног дијела становништва које је остало у селима. Народ је једноставно престао да се окупља, сусреће и виђа на традиционалним колиштима, на одређен начин и због забране окупљања код цркава. Нестала је, поред мноштва других традиција и ова плесна и може се слободно рећи најомиљенија и најкомплекснија.

Негдје у то вријеме једна група ентузијаста, заљубљеника у народну културу и све оно што је народ вијековима стварао, његовао и чувао, из Добоја и других околних мјеста, устоличише са сједиштем у Бањи Врућици "Сабор изворног

народног стваралаштва", традиционалну годишњу манифестацију прво добојске регије а касније републике БиХ, данас Републике Српске и српских народа.

Основни циљ и задатак те манифестације је да сеоске групе јавно презентују духовно и материјално стваралаштво, путем изложби тог стваралаштва, сценског приказа обичаја испуњених пјесмом, игром, музиком, инструментима, ношњом, и предметима који прате дотични обичај.

Та група ентузијаста, не штедећи ни себе ни свог времена, обилазила је многа села, припремала постојеће сеоске групе и културно-умјетничка друштва и иницирала многа села на формирање група и друштава, све с циљем да продуже живот народног стваралаштва.

Захваљујући управо њима и дан данас на програмима многих тих група и културно-умјетничких друштава могу се видјети и "старинска" народна кола и игре. Иако су те групе најчешће у улози забављача оних који сједећи то посматрају, ипак се успјело сачувати оно што се преносило с генерације на генерацију. Нажалост, та традиционална лијепа кола играју само "повлаштена" лица то јест чланови тих група и културно-умјетничких друштава и то само у одређеним приликама и на одређеним мјестима, чешће ван свог села - завичаја а рјеђе у самом селу - мјесту "рођења" и настанка тог сегмента стваралаштва.

ШТА СЕ НЕКАД ИГРАЛО

Шта се некад играло, који и какав је био репертоар појединих средина, података имамо. Понекад се репертоар ширио а некад сужавао. Широ се настајањем нових творевина или пак преузимањем из других крајева и средина и прилагођавао локалном начину играња (Милчино, Бачко, Сремича, Кукунешће и др.)

Када је у питању величина репертоара, драгоцен је податак да су се нпр. само једне вечери у ПРОГРАМУ ЗАБАВЕ О ПОКЛАДАМА у Прњавору нашла двадесет и

четири кола, различита по облицима и формама, техници и стилу.

Када видимо овај податак, било какав коментар и евентуална питања - а што ми данас не играмо своја кола, је сувишан. Ако народно коло посматрамо са аспекта идентификације једног народа, краја, етничке припадности - наведена констатација је сувишна.

МЈЕСТА И ПРИЛИКЕ ЗА ИГРАЊЕ КОЛА

На просторима ових локалитета мјеста и прилика за играње кола, условљено и временом и друштвеним токовима је много, неовисно да ли су ти простори отворени или затворени.

Сеоске њиве, поља и шуме, извори воде, пропланци, раскршћа, дворишта а изнад свега она пространа црквена, били су незаборавни простори, који данас још само у сјећањима најстаријих казивача живе. То су била мјеста на којима се народ, посебно момци и цуре, окупљао и проводио сате и сате играјући традиционална народна кола уз звуке традиционалних инструмената и пјесама.

Изградњом, иза Другог свјетског рата, домова културе, у многим селима у познатим "задружним домовима" а нешто касније - изградњом жељезничких пруга Добој - Бањалука, Добој - Тузла и Добој - Шамац и жељезничких станица и стајалишта уз пругу, народ се почео, недјељом и другим свецима, посебно на тадашње државне празнике, окупљати око и у тим просторима и играти своја кола.

На наведене отворене просторе, мјеста за играње, колишта звана најчешће "Коло", ишло се од првих дана прољећа, по Бурђевдану, све до касно у јесен, недјељом и свецима, нерадним данима и играло коло.

У кућним двориштима игрло се о свадбама и одређеним кућним радовима: послјије обраде лана и конопље, послјије перушања кукуруза, као и послјије вршидбе, односно, вечере иза вршидбе жита.

Посебна мјеста су свакако црквена дворишта која је посјећивало "и старо и младо" и из најудаљенијих мјеста за велике свеце и црквене зборове. На тим мјестима и за те прилике кола су била "највећа и најљепша".

Педесетих и шездесетих година народ је почео напуштати дотадашња традиционална колишта и окупљати се, љети око, а зими у задружним домовима и жељезничким станицама и ту, још увијек играти своја традиционална кола.

На та мјеста ишло се недјељом, свецима и посебно за тадашње државне празнике.